

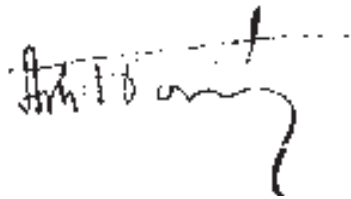
Franc Novak_ »Arhitektura za bodočega človeka«

Meta Kutin, Tomaž Ebenšpanger*

Razstava opozarja na murskosoboško arhitekturo Franca Novaka, ki je med obema svetovnjima vojnama prekinila s tradicijo pritličnih panonskih hiš in prinesla estetiko belih fasad ter ravnih streh. Novakove vizije urbanega razvoja so pomagale, da se je Murska Sobota iz napol vaškega naselja razvila v mesto z vsemi potrebnimi funkcijami. Nekaterne stavbe arhitekta Novaka so danes močno spremenjene. S tem se izgubljata sporočilo njegove arhitekture in spomin na svetlo obdobje v prostorskem razvoju Murske Sobotе.

1

Sl. 1: Arhitekt Franc Novak - Feri je eden pomembnejših predstavnikov funkcionalistične arhitekture in urbanizma pri nas. Študij arhitekture je končal na dunajski akademiji likovnih umetnosti v seminarju arhitekta Petra Behrensa. Kasneje je nekaj mesecev delal v ateljeju znamenitega arhitekta Le Corbusierja v Parizu. Večino svojega bogatega arhitekturnega opusa je realiziral v Murski Soboti. Bodoči razvoj mesta je določil v skladu z urbanističnim načrtom, ki je temeljil na najnovejših mednarodnih modernističnih smernicah prve polovice 20. stoletja. V Mursko Soboto so tako z arhitektom Novakom – sočasno kot v ostala slovenska mesta – prihajali tedanji umetnostni tokovi iz tujine, kar je nedvomno velik kulturni prispevek. (F. Novak, septembra 1941, vir: arhitekturni arhiv MAO, arhiv Franc Novak).

* Meta Kutin in Tomaž Ebenšpanger sta avtorja črtnih risb in fotografij sodobnega stanja Novakovih arhitektur.

Franc Novak se je rodil leta 1906, leto preden je Mursko Soboto dosegla prva lokalna železniška proga iz Körmenda. Družina Novak je živela na koncu značilne panonske ulice, danes Ulice arhitekta Novaka, v neposredni bližini nove železniške postaje. Ker je Novaku oče, zidarski mojster, zgodaj umrl, je otroštvo preživel z babico, ki je s konjsko vprego pogodbeno prevažala pošto.

V tem času je bila Murska Sobota le malo večja ravninska vas brez izoblikovanega središča. V skromno zazidavo kakih 400 pritličnih hiš z dvokapno streho, nanizanimi ob širokih ulicah, so do takrat posegli le madžarski stavbeniki. Z nekaterimi novimi stavbami, zgrajenimi v svoji različici secesije, so v naselje vnesli nov višinski gabarit. Pravi gradbeni razcvet pa je Murska Sobota doživela z železniško povezavo z ostalo Slovenijo leta 1924 in veliko prenovo po katastrofalni poplavi novembra naslednje leto. Nenadni razvoj ravno sovпада z Novakovim šolanjem, ki je, tako kot njegovo življenje, zaradi turbulentnih časov polno preobratov.

Šolal se je najprej na domači dveletni delovodski šoli, nato pa končal še tehnično šolo v Ljubljani. Da bi stopil korak naprej od družinskega posla, se je odločil nadaljevati študij arhitekture. Namesto o ljubljanski najprej razmišlja o praški šoli, na koncu pa se odloči za študij na Umetnostni akademiji na Dunaju pri znanem profesorju, arhitektu, Petru Behrensu. O diplomu Novaka kot prvega soboškega diplomiranega arhitekta so leta 1933 ponosno poročali lokalni časopisi.¹

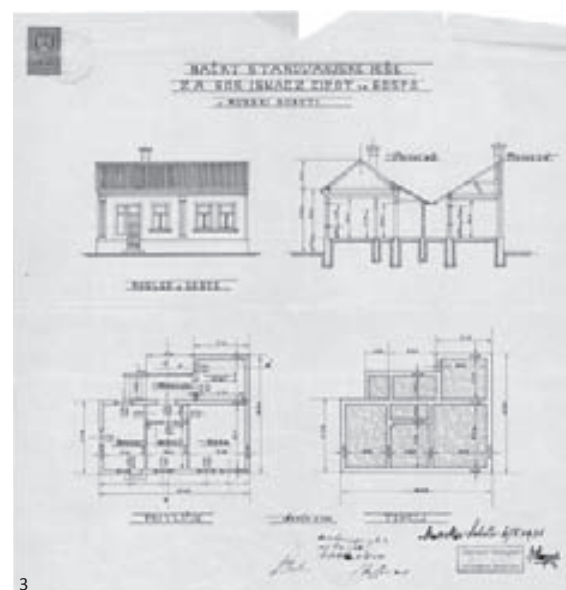
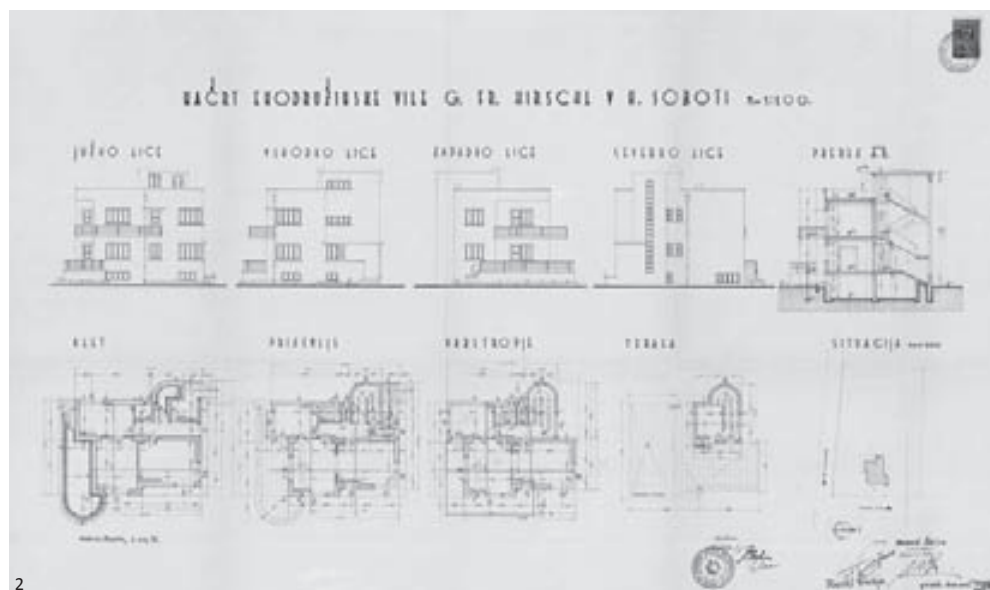
Po diplomi je postal pogodbeni arhitekt občine, kar mu je omogočilo, da je izdelal nekatere večje projekte, kot so regulacijski načrt, osrednji trg z drevoredom, kopališče in preureditev gradu s prvo kulturno dvorano. Nemiren je leta 1938 ponovno zapustil rodni kraj, da se je preizkusil v slovitom pariškem biroju arhitekta Le Corbusierja, od koder je z vidika domačih uporabnikov prinesel radikalne ideje. Novak je Mursko Soboto pred vojno zapustil še enkrat, zaradi vpisa na Visoko tehnično šolo na Dunaju, ki je zaradi začetka vojne ni končal. V vojnih letih novih naročil ni dobival, zato pa je spoznal bodočo ženo, hči enega svojih naročnikov.

Gradbeni predah je nadoknadil po vojni, ko se je pridružil obnovi mesta. Bil je eden od ustanoviteljev okrajnega projektivnega biroja, od leta 1954 do smrti tudi njegov direktor. Umril je 18. decembra 1959 v avtomobilski nesreči. Nenadna smrt je prekinila njegovo intenzivno delo pri projektiranju blokov ob Ulici Štefana Kovača in načrtih za izgradnjo bolnišnice, nekaterih industrijskih objektov in novega kulturnega centra.

V urbanizmu je Novaku uspelo uresničiti le del njegovih načrtov. Bodoče mesto si je zamislil kot sestavljeno iz stanovanjskih sosesk, nanizanih okoli centra in razdeljeno po funkcionalnih conah, ki jih je odel v zelenje. Z razdelitvijo mesta v cone je pokazal, katere funkcije naj bi sodobno mesto imelo: prostor ob železnici za prepotreben industrijski razvoj, na severu rekreacijsko cono s sodobnim kopališčem, ob parku pa center mesta s Trgom zmage. Ob širokih ulicah naj bi se nizale žive meje iz rdečih vrtnic, kar bi poudarjalo belino modernističnih fasad. Te zamisli so v novem urbanističnem programu iz leta 1960 dalje razvijali njegovi mlajši sodelavci. Žal ni bil nikoli dosledno uresničen.

Novak je z zgrajenimi projekti kazal, katerim pogojem naj zadosti moderna arhitektura po meri človeka. Svoje ideje pa je širil in promoviral tudi z vsestranskim vključevanjem v kulturno življenje Prekmurja. Pogosto s pisanjem različnih kritičnih člankov, predvsem v reviji *Mladi Prekmurec*. S svojim celostnim angažmajem je Murski Soboti pomagal na poti do formalnopravnega statusa mesta leta 1952.

Stalnici Novakove strokovne poti sta bila neprekinjen stik s praktičnim delom gradnje in naklonjenost napredku oziroma odklanjanje »izposojevanja in prežvekovanja« starih časov.¹ Že med šolanjem za delovodjo

»V resnici pa današnji človek, stanovalec ni tako daleč in zato resnična potreba današnjega stanovalca teh modernih zgradb ni ista kakor potreba ljudi, na katere je mislil arhitekt pri svoji zasnovi. Za bodočega človeka so mišljene zgradbe, za onega, ki ga bo dala mogoče že bodoča generacija.«²

Sl. 2: Arhitekt Novak je že med študijem leta 1931 izdelal načrt za enodružinsko Hirschlovo vilo (družina je kasneje priimek spremenila v Keršovan). Če pomislimo, da so v zgodnjih 1930-ih v Murski Soboti gradili še pretežno pritlične hiše, enonadstropne so bile tedaj še redke izjeme, lahko razumemo, zakaj so v mestu njegove takratne arhitekturne in urbanistične rešitve sprožale burne polemike. V naslednjih letih je postavil še vrsto meščanskih vil, ki so predstavljale arhitekturni višek v izgradnji mesta med obema vojnoma. (Vir: arhiv PIŠK Murska Sobota).

Sl. 3: S primerjanjem načrta značilne »mestne hiše«, ki ga je leta 1931 izdelal gradbeni mojster Janez Mayer, z načrtom Keršovane vile, ki ga je istega leta izdelal Novak, lahko začutimo, kakšna novost so bile njegove ideje za takratni prostor in čas. (Vir: arhiv PIŠK Murska Sobota).

je rad praktično pomagal na raznih gradbiščih, večkrat pri znanem soboškem zidarskem mojstru Štefanu Mesariču. Tudi kasneje, ko je bil že Behrensov študent arhitekture, je imel pri svojem prvem projektu Vile Keršovan spet priložnost teoretične principe, tokrat svoje, preizkusiti v praksi. Zato je razvil posluš za tegobe izvajanja med samo gradnjo. »Nobena izvedba ne zagleda sonca, dokler si o njej v duhu ne moremo ustvariti jasne slike. Pa to še ni dovolj! Videti moramo v duhu ves potek izvedbe, orodje in stroje, s katerimi izvedemo zamisel. Naloga tehnika je iskati, iznajti, izpopolnjevati in vedno na novo oblikovati.«³

Ker so bile njegove stavbe »celostne umetnine«, je moral zbrati in vzgojiti celotno gradbeno ekipo, s katero je nato redno sodeloval. Kljub temu se je zavedal, kdaj mora poiskati kompromise med ideali stroke, željami naročnikov in možnostmi kraja oziroma časa, v katerem je ustvarjal. V njegovih projektih začutimo nekakšno pragmatičnost, ki se, na primer, kaže tako, da na betonsko skeletno konstrukcijo nasloni cenejši lesen strop, ali tako, da motiv ravne strehe, katere detajli so lokalnim mojstrom v tistem času še tuji in težje izvedljivi, uporabi le navidezno, za poglede s ceste.

Novak je moral zaradi zagovarjanja svojih, za tisti čas nenavadnih idej tudi dobro razumeti razmišljanje svojih naročnikov. Dr. Šerbca je, na primer, poskušal takole navdušiti za načrt, ki je bil kasneje znan kot »hiša na kolih«: »Sicer se nič ne ozirajte ne na levega in ne na desnega soseda, hiša je vsaka, a stanovanj in domov je še žalibog v 20. stoletju zelo malo ... Če se vam bo na prvi pogled zdela stavba 'cel nebotičnik' premislite malo, da imam vendar jaz prav – samo klet je dvignjena nad zemljo – ! Govorila sva, da damo Sobočanom po nosu in s tem gotovo damo.«³ Do tistih naročnikov pa, ki niso imeli posluš za moderno arhitekturo, je znal biti tudi ciničen: »Premnogokrat vas dobi v roke ozkosrčen, nezaupljiv revček, ki poleg oboževanega zlatega teleta nima v duši nič prirske toplote in se čuti v svoji železni srcaji pri vseh naših stremljenjih in idealih 'dati dom' – ogoljufanega – ker mu niste napravili štale in jasli h katerim spada.«³

Novak je svojo arhitekturo razvijal najprej pod vplivom mentorjev in vzornikov, sčasoma pa je izpopolnil sebi lasten nagovorni izraz. Zato lahko njegov ustvarjalni opus razdelimo v tri obdobja, katerih značilna dela so na razstavi podrobneje predstavljena. Ob ogledu le-teh je mogoče opaziti, da so vsem Novakovim projektom skupni prečiščeni koncepti različnih povezav notranjih prostorov z naravo in posluš za uporabno vrednost arhitekture.

Dvomljičve v svoje rešitve pa nagovarja takole: »Danes, ko se že izrazito kažejo obrisi bodočega razvoja, lahko trdimo, da je moderna arhitektura umetnost in sicer umetnost, v kateri se zrcali slika bodočega človeka in družbe s karakterističnim izrazom dobe stroja in racionalnega gospodarstva. Da je umetnost, dokazuje tudi to, da včasih zanemarjajo praktičnost radi lepote. Velikokrat se praktičnost in lepota tudi ne podvržeta potrebi in namenu in podoba je, da se je arhitekt zmotil. V resnici pa današnji človek, stanovalec ni tako daleč in zato resnična potreba današnjega stanovalca teh modernih zgradb ni ista kakor potreba ljudi, na katere je mislil arhitekt pri svoji zasnovi. Za bodočega človeka so mišljene zgradbe, za onega, ki ga bo dala mogoče že bodoča generacija.«²

1 Jutro. 1933. Prekmurska kronika, 157 (8. julij): 5-6.

2 Novak, Franc. 1939. Čas in arhitektonsko oblikovanje. Mladi Prekmurec (3) 7/8: 104-108.

3 Novak, Franc. 1940. Človek in tehnika. Mladi Prekmurec 4 (3/4): 43-47.